

УДК: 341

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.50>

ЩОДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Клапоушак Д.С.,
здобувач освіти з курсу юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса, 366
samdasha7@gmail.com

Клапоушак Д.С. Щодо міжнародно-правового захисту цивільного населення під час збройного конфлікту.

У статті здійснюється аналіз міжнародного регулювання захисту цивільного населення під час збройних конфліктів у світлі широкомасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року. Визначаються основні міжнародні акти щодо захисту цивільного населення під час війни, передусім, Женевські конвенції про захист жертв війни.

Зосереджується увага на визначенні окремих категорій осіб, які безумовно захищаються нормами міжнародного права.

У статті обґрунтовується необхідність застосування запобіжних заходів з метою захисту цивільного населення, а саме перевірка об'єктів нападу на належність їх до цивільного населення, використання методів нападу, що мінімізують ризик випадкових втрат серед цивільних осіб, скасування нападів з високим ризиком завдання шкоди цивільним об'єктам, попередження про можливість нападів, які можуть завдати шкоди цивільному населенню, якщо це можливо.

Встановлено, що жінки та діти є категоріями, що потребують особливого захисту. Визначено основні положення щодо захисту цих категорій цивільного населення. Авторка звертає увагу на практику Європейського суду з прав людини, що стосується захисту цивільного населення під час війни або інших збройних конфліктів. Разом з тим, авторка наголошує на важливості відповідності судових рішень у справах про збройні конфлікти підходам, виробленим у міжнародному гуманітарному праві для забезпечення адекватного захисту прав людини.

Зроблено висновок, що захист цивільного населення в умовах збройного конфлікту є завданням не лише кожної з держав, але й повинно регулюватися на міжнародному рівні, що зумовлює вироблення нових способів захисту. Обґрунтовано позицію щодо необхідності відповідності рішень суду про захист цивільних осіб під час війни засадам міжнародного гуманітарного права, а також створення більш ефективних механізмів захисту цивільного населення під час війни.

Ключові слова: цивільне населення, міжнародний захист, збройний конфлікт, Женевські конвенції 1949 р., міжнародне гуманітарне право.

Klapouschak D.S. Regarding the international legal protection of the civilian population during an armed conflict.

The article analyzes the international regulation of civilian protection during armed conflicts in the light of a large-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine on February 24, 2022. The main international acts for the protection of civilians during the war are defined, first of all, the Geneva Conventions for the Protection of Victims of War.

Attention is focused on identifying certain categories of persons who are definitely protected by international law.

The article substantiates the need to take precautionary measures to protect civilians, namely checking the objects of attacking them in civilian population, using methods of attack that minimize the risk of accidental losses among civilians, abolition of attacks, a warning about the possibility of attacks that can harm civilian population, if possible.

It is established that women and children are categories that need special protection. The main provisions for the protection of these categories of civilians are defined. The author draws attention to the practice of

the European Court of Human Rights concerning the protection of civilians during the war or other armed conflicts. At the same time, the author emphasizes the importance of compliance of court decisions in cases of armed conflicts with the approaches developed in international humanitarian law to ensure adequate protection of human rights.

It is concluded that the protection of civilians in the conditions of armed conflict is a task not only of each of the states, but also should be regulated at the international level, which causes the development of new ways of protection. The position on the need for compliance with the court's decisions on the protection of civilians during the war is substantiated by the principles of international humanitarian law, as well as the creation of more effective mechanisms for the protection of civilians during the war.

Key words: civilian population, international protection, armed conflict, Geneva Conventions in 1949, International Humanitarian Law.

Постановка проблеми. На жаль, все частіше цивільні особи стають жертвами збройних конфліктів, незважаючи на те, що міжнародне гуманітарне право вимагає, щоб об'єктами збройних нападів були лише комбатанти та військові об'єкти, а напади на цивільне населення заборонені.

Однак війна в Україні та конфлікти в інших на території інших держав показують, що цивільне населення не захищене під час збройного конфлікту. Відтак важливим уявляється вдосконалення існуючих методів захисту цивільного населення. Для цього необхідно проаналізувати поточний стан міжнародно-правового регулювання захисту цивільних осіб під час збройних конфліктів.

Стан опрацювання цієї проблематики. Останнім часом дослідження проблеми захисту цивільного населення під час збройного конфлікту стають все більш широкими, що пов'язано з наймасштабнішою війною в Європі з часів Другої світової війни. Науковці не лише досліджують загальний захист цивільного населення під час збройних конфліктів, але й звертають увагу на окремі групи населення, такі як біженці, внутрішньо переміщені особи та діти. Серед вчених-правників, що досліджували окремі аспекти згаданої проблеми, можна виокремити праці Фаді-Бані Насера, Р. Майбороди, М. Падалки, І. Шутяка, М. Іншекової, В. Євтушок та інших. Проте реальний стан захисту цивільного населення під час військових дій свідчить про необхідність подальших досліджень даної проблеми.

Метою статті є аналіз міжнародно-правового регулювання захисту цивільного населення під час війни.

Виклад основного матеріалу. Після 24 лютого 2022 року на території України сталося багато воєнних злочинів, які були скоєні російськими військовослужбовцями. Зараз правоохоронні органи з'ясовують обставини цих злочинів, але інформація щодо їх характеру вже поширюється світом. Світове співтовариство спостерігає за жорстокістю, яку проявляє російська федерація, завдаючи шкоди як інфраструктурі України, так і цивільному населенню. У зв'язку з цим, стає актуальним питання щодо реалізації норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту [10, с. 7].

Відмітно зазначає М. Падалка, що основою захисту цивільного населення в умовах міжнародного збройного конфлікту є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року та Додатковий протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, що є ратифікованими в Україні, а тому є обов'язковими для виконання [12]. Дані документи регламентують обов'язок сторін захищати цивільне населення та цивільні об'єкти від нападів.

Так, М.А. Маніна, проводячи аналіз Женевських конвенцій, вказує, що Перша Женевська конвенція гарантує можливість отримання допомоги і лікування під час війни незалежно від національності. Друга – захищає осіб, які є жертвами військових дій, що відбуваються на морі. Третя Женевська конвенція регулює правовий статус військовополонених, а четверта – здійснює захист цивільного населення під час війни [11, с. 386].

Стосовно визначення цивільної особи в міжнародному праві, то В.В. Лисик вказує на дуже широке трактування цього поняття в міжнародному праві. Автор зазначає, що негативною видається можливість звуження цього поняття, оскільки це матиме наслідком незахищеність значної кількості мирного населення. Цікавим видається визначення В.В. Лисиком щодо цивільної особи як «будь-якої особи, яка знаходиться на території воюючої держави і не бере участі у збройному конфлікті» [8, с. 36].

Додатковий протокол I 1977 року у ст. 50 регламентує, що цивільною особою є будь-яка особа, що не належить до таких трьох категорій:

- особовий склад збройних сил сторони конфлікту;
- члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;

– члени ополчення або добровільних загонів, які є частиною цих збройних сил [2].

З означеного випливає, що якщо особа не належить до перелічених категорій осіб, вона вважається цивільною і користується захистом [7, с. 58].

Також, на наш погляд, важливим видається аналіз дій сторін конфлікту. У зв'язку з цим Фаді Бані-Насер формує ряд запобіжних заходів, які повинні застосовувати сторони збройних конфліктів, серед яких варто виділити наступні: по-перше, перевіряти, щоб об'єкти нападу не були цивільними особами чи об'єктами, та не підлягали особливому захисту; по-друге, використовувати методи нападу, які не завдають випадкових втрат серед цивільних осіб, а в деяких випадках намагались мінімізувати ці втрати; по-третє, скасовувати напади, якщо їх продовження може завдати випадкової шкоди цивільним об'єктам та поранити цивільних осіб; по-четверте, заздалегідь попереджати про можливі напади, які можуть завдати шкоди цивільному населенню, якщо це можливо [14, с. 84].

Серед особливої категорії цивільних осіб, які потребують захисту під час збройних конфліктів, варто виділити жінок та дітей. Частими порушеннями під час війни є саме гендерно зумовлене насильство, що виявляється у зґвалтуваннях або іншому сексуальному насиллю щодо жінок. Так, А.В. Луцан відзначає, що воно застосовується як тактичний засіб ведення війни та має на меті приниження супротивника [9, с. 301]. І хоча численна кількість міжнародно-правових актів забороняє дані порушення та створює гарантії для їх запобігання, сьогодні на території ведення воєнних дій в Україні зґвалтування трапляється часто.

Відтак важливою видається Резолюція Європарламенту про вплив війни проти України на жінок від 5 травня 2022 року. Окрім засудження військової агресії РФ проти України, Європарламент вказав на необхідність співпраці європейського співтовариства у сфері боротьби з такими явищами, як: торгівля жінками і дітьми, сексуальне насильство, гендерне насильство і множинна дискримінація; надання системної допомоги Україні по фіксуванню воєнних злочинів проти цивільного населення, зокрема проти жінок і дітей, і притягненню винних до відповідальності за національним та міжнародним правом [3]. Оскільки дана резолюція є актом м'якого права, тому вона має рекомендаційний характер і не створює прямих обов'язків для держав-учасниць ЄС.

Існує ще одна категорія людей, яка є найвразливішою серед цивільного населення під час збройного конфлікту, це – діти. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року дитиною визнає кожну людську істоту до досягнення нею 18-річного віку [4]. Даний документ також встановлює обов'язок держав-учасниць вжиття всіх можливих заходів для запобігання участі у воєнних діях осіб, які не досягли 15-річного віку.

При цьому Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 р. передбачає можливість призову до національних збройних сил осіб, які не досягли 18-річного віку, проте встановлює певні обмеження: добровільний характер, згода батьків на призов, проінформованість осіб про обов'язки тощо [5].

Важливим міжнародно-правовим документом щодо захисту жінок та дітей під час війни є Декларація про захист прав жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14 грудня 1974 року. Даний міжнародно-правовий акт встановлює, що жінки та діти, що опинилися в умовах озброєних конфліктів або ті, що проживають на окупованих територіях, не повинні залишатися без крову, їжі, медичної допомоги або інших невід'ємних прав відповідно до актів міжнародного права [6].

У даному випадку слід звернути увагу, що вищевказані документи забезпечують дотримання невід'ємних прав відповідно до актів міжнародного права. За визначеннями І.А. Шутяк, М.В. Іншекова, В.А. Євтушка, наявність війни або інших збройних конфліктів не припиняє дію міжнародних механізмів захисту прав людини. Це впливає з Консультативного висновку Міжнародного суду ООН щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування [15, с. 12].

У світлі окресленої проблеми, на наше переконання, важливим є аналіз позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо вирішення даного питання. Зокрема, ЄСПЛ у справі Грузія проти Росії визнав, що Європейська Конвенція не застосовується в період і на території активних бойових дій. Тому, на думку ЄСПЛ, нанесення шкоди цивільним об'єктам внаслідок бомбардування або артилерійських обстрілів випадають з-під юрисдикції Суду і Конвенції з прав людини в цілому [17]. Це видається сумнівним, оскільки зменшуються гарантії дотримання основоположних прав людини на територіях збройних конфліктів.

У справі Ісаєва проти Росії (Isayeva v. Russia) ЄСПЛ вирішував питання щодо необхідності застосування сили росією. Воєнні заходи, застосовані росією, мали наслідком смерть багатьох людей. На

думку заявниці, ці дії не були співмірними чи необхідними в даній ситуації, а також не було вжито запобіжних заходів. Суд в даному випадку особливу увагу звернув на вирішення питання співмірності мети та засобів її досягнення. При цьому Суд взяв до уваги велику заселеність району застосування зброї за відсутності воєнних операцій або ж евакуації цивільного населення. Тому ЄСПЛ визнав такі дії несумісними для використання летальної зброї та негідними демократичного суспільства [16].

Отже, можна зробити висновок, що сучасний підхід Європейського суду з прав людини дозволяє досягти юридичного результату, який відповідає Конвенції та нормам міжнародного гуманітарного права, стосовно стандарту застосування ст. 2 Конвенції (мета, необхідність, пропорційність застосування смертельної сили), що дозволяє досягати адекватних результатів. Однак, у більш широкому контексті, прийнятність висновків Суду у справах про збройні конфлікти залежатиме від їх відповідності до підходів, що встановлені нормами міжнародного гуманітарного права.

За твердженнями сучасних вчених-правників сучасне міжнародне право, яке застосовується під час збройних конфліктів, має на меті захист цивільного населення та окремих осіб від наслідків воєнних дій. Цей захист може бути загальним для всього цивільного населення або спеціальним для певних категорій осіб, які є більш вразливими в умовах бойових дій. Важливо, щоб судові рішення у справах про збройні конфлікти відповідали цим подходам, виробленим у міжнародному гуманітарному праві, щоб забезпечити адекватний захист прав людини [13, с. 144].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України надзвичайно важливим є вирішення питання щодо захисту цивільного населення. Аналіз міжнародних механізмів захисту дає підстави стверджувати, що існує значна кількість міжнародно-правових актів, покликаних здійснювати захист цивільного населення під час війни, серед яких чотири Женевські конвенції 1949 року, Декларація про захист прав жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів та загальні договори з захисту прав людини. При цьому окремі категорії людей, такі як жінки та діти користуються особливим захистом під час війни.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. *Законодавство України*. URL: <http://surl.li/eihoa> (дата звернення: 02.04.2023).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 02.04.2023).
3. Резолюція про вплив війни проти України на жінок від 5 травня 2022 року. *Legislative Observatory*. URL: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2022/2633\(RSP\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2022/2633(RSP)) (дата звернення: 02.04.2023).
4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 02.04.2023).
5. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення: 02.04.2023).
6. Декларація про захист прав жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14 грудня 1974 року. *Zakon online*. URL: <https://cutt.ly/wVe6VhH> (дата звернення: 02.04.2023).
7. Іванов І., Симоненко А. Захист цивільного населення в умовах війни. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. онлайн-семінару м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року. Кривий Ріг, 2022. С. 56–58. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2356/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%84%D0%B2%D1%82%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%BA%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf>
8. Лисик В. До проблеми визначення поняття «цивільна особа» у міжнародному праві. *Український часопис міжнародного права*. 2012. № 3. С. 35–38.
9. Луцан А.В. Захист прав жінок в умовах збройних конфліктів. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 299–306.

10. Майборода Р.І. Проблемні питання захисту цивільного населення від небезпечних чинників артилерійського та ракетного вогню під час воєнних (бойових) дій. *Problems of Emergency Situations*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 19 трав. 2022. Харків, 2022. С. 7-8.
11. Маніна М.А. Міжнародні стандарти захисту прав дітей під час збройних конфліктів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 385–388.
12. Падалка М.А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10> (дата звернення: 02.04.2023).
13. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. № 70. С. 141–145. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.20>. (дата звернення: 02.04.2023).
14. Фаді Бані-Насер. Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 79–87.
15. Шутяк І.А., Іншеков М.В., Євтушок В.А. Захист цивільного населення в умовах воєнного стану. *SWorldJournal*. 2023. № 1. С. 11–16.
16. Case of Isayeva v. Russia (Application №. 57950/00), European Court of Human Rights, Judgment of 24 February 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-126122> (дата звернення: 02.04.2023).
17. Case of Georgia v. russia (II) (Application № 38263/08), European Court of Human Rights, Judgment of 21 January 2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-207757%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-207757%22]) (дата звернення: 02.04.2023).